

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Levinas, Bauman och undervisning i etik

Etik och moral i religionskunskap på gymnasiet

Levinas, Bauman and teaching of ethics

Ethics and morality in religious education at upper secondary school

Therese Blom

Termin: Vt, 2012

Kurs: RKS310, 15 hp

Nivå: Fördjupningsnivå, c-uppsats

Handledare: Bo Claesson och Kerstin von Brömssen

Titel: Levinas, Bauman och undervisning i etik. Etik och moral i religionskunskap på gymnasiet.

Författare: Therese Blom

Termin och år: VT 2012

Kursansvarig institution: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion

Handledare: Bo Claesson och Kerstin von Brömssen

Examinator: Daniel Andersson

Nyckelord: Etik, Moral, Emmanuel Levinas, Zygmunt Bauman, Innehållssanalys

Abstract:

This essay is a study of ethics and morality in textbooks in religious education. The main questions in this essay is how ethics and morality are represented in the textbooks, what the books say about ethics and morality and, in some cases, what they don't say about it. To answer these questions I have studied three textbooks in religious education and my method was content analysis and features of discourse analysis. The theory that I have used in this essay is Emmanuel Levinas theory about ethics and the-other and Zygmunt Baumans theory about ethics in the postmodern society.

The conclusion is for example that ethics and morality often is separated from the rest of the religious education and that Levinas and Baumans theories are not something that the textbooks are very much influenced of.

Innehåll

1 Inledning.....	4
2 Syfte och frågeställningar.....	4
2.1 Avgränsningar	5
3 Etik och moral i läroplaner och kursplaner	5
4 Metod	6
5 Material	7
5.1 Börge Ring - <i>Religion och sammanhang</i>	8
5.2 Olov Jansson och Linda Karlsson - <i>En mosaik</i>	8
5.3 Lars-Göran Alm - <i>Religionskunskap för gymnasiet</i>	9
6 Disposition	9
7 Tidigare forskning	9
8 Teoretisk ram.....	13
8.1 Levinas – om ansiktet och den Andre	13
8.2 Bauman – om postmodern etik.....	15
8.3 Levinas och Bauman – gemensamma drag och skillnader	17
9 Analys.....	18
9.1 Religion och sammanhang	18
9.1.1 Kapitel om etik och moral	19
9.1.2 Övriga boken	21
9.2 En mosaik.....	25
9.2.1 Kapitel om etik och moral	26

9.2.2 Övriga boken	28
9.3 Religionskunskap för gymnasiet	30
9.3.1 Kaptel om etik och moral	32
9.3.2 Övriga boken	33
10 Slutdiskussion.....	37
Litteratur- och källförteckning	40
Källor.....	40
Litteratur.....	40
Elektroniska källor	41

1 Inledning

År 2011 fick vi en ny läroplan på grundskolan och gymnasieskolan och därmed även nya kursplaner och ämnesplaner. Detta innebär att kriterierna för elevernas lärande delvis har ändrats sedan Lpo 94 och Lpf 94. Inom religionskunskap är dock fortfarande etik och moral ett viktigt ämnesområde och det har varit viktigt både i den gamla läroplanen för gymnasiet, Lpf 94, och i den nya, Gy11. Förutom världsreligionerna så är etik och moral det ämnesområde som det läggs störst vikt vid i kursplanerna och ämnesplanerna.

Skolinspektionens rapport, ”Mer än vad du kan tro”, som publicerades i mars 2012 granskade religionskunskapsämnet och när det kom till etik och moral så kom de fram till att den teoretiska aspekten ibland får för lite utrymme i undervisningen. Mycket av undervisningen handlar om att eleverna får diskutera etiska dilemman och själva ta moraliska ståndpunkter, utan att detta får någon teoretisk förankring.¹

Något annat som skolinspektionen ser som ett problem är att etik och moral oftast tas upp som ett enskilt moment separerat från undervisning om olika livsåskådningar och religioner. Risker med detta, menar skolinspektionen, blir att man missar att koppla olika livsåskådningar till existentiella frågor.²

Skolinspektionens rapport behandlar inte läromedel utan tittar på undervisning i klassrummet, vilket väcker frågan kring hur läromedel behandlar ämnet etik och moral. Låter man etik och moral bli ett separat ämne skilt från religioner och livsåskådningar eller finns det någon återkoppling till etisk teori när man talar om världsreligionerna? Och vad väljer man att behandla i läroböckerna om etik och moral? Dessa frågeställningar får utgöra inledningen till denna uppsats som är en läromedelsanalys av läroböcker i religionskunskap inom området etik och moral.

2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur etik och moral behandlas i läroböcker i religionskunskap som används på gymnasiet idag. Undersökningen kommer att fokusera på

---

¹ Skolinspektionen, Rapport nr 2012:3, s. 12

² Skolinspektionen, Rapport nr 2012:3, s. 12

vad man väjer att presentera, men även om det finns något som inte behandlas. Uppsatsen kommer även att behandla hur man väljer att framställa ämnet etik och moral. Huvudfrågan blir därför:

Hur framställs ämnet etik och moral i nutida läroböcker i religionskunskap på gymnasiet?

2.1 Avgränsningar

Jag har valt att göra min studie med läroboksmaterial från gymnasieskolan, då etik och moral får stort utrymme i ämnesplanerna för religionskunskap på gymnasiet. Arbetet avgränsas till tre läroböcker som är utgivna efter år 2009 och som är populära att använda i undervisning. Detta är rimligt med tanke på arbetets tidsmässiga och storleksmässiga omfång.

I de läroböcker som har ett specifikt avsnitt som handlar om etik och moral så kommer tyngdpunkten för undersökningen ligga på detta. Hela boken kommer dock gås igenom så att ingenting av relevans för frågeställningen utelämnas. I analysen av läroböcker kommer det inte ligga något särskilt fokus på bilder eftersom det hade blivit för komplext att lägga in en bildanalys i uppsatsen också.

3 Etik och moral i läroplaner och kursplaner

I den nya läroplanen för gymnasieskolan, Gy11, formuleras den värdegrunden som den svenska skolan och utbildningen ska vila på. Där betonas att skolan ska förmedla en etik som vilar på kristen grund och västerländsk humanism för att hos eleverna främja tolerans, rättskänsla, ansvarstagande och generositet.³ Det poängteras även att undervisningen i olika ämnen ska behandla ett etiskt perspektiv så att eleverna får möjlighet att utveckla förmågan till egna ställningstaganden och få en grund för dessa.⁴ Detta ska bland annat ske inom religionskunskapsämnet. I ämnesplanen för religionskunskap 1 står att undervisningen bland annat ska leda till att eleverna utvecklar kunskap om hur man kan motivera sin moral med religioner eller livsåskådningar.⁵ I det centrala innehållet i kursen religionskunskap 1

---

³ Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2001, Skolverket 2011, s. 5

⁴ Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2001, Skolverket 2011, s. 7

⁵ Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2001, Skolverket 2011, s. 137

behandlar två av sju punkter etik och moral specifikt. Det handlar om att undervisningen ska behandla ”tolkning och analys av olika teorier och modeller inom normativ etik samt hur dessa kan tillämpas”, ”etiska och andra moraliska föreställningar om vad ett gott liv och ett gott samhälle kan vara” samt ”analys av argument i etiska frågor med utgångspunkt i kristendomen, övriga världsreligioner, livsåskådningar och elevernas egna ställningstaganden”.⁶ Etik och moral har alltså en stark förankring i både läroplan och ämnesplan för gymnasieskolan.

4 Metod

Min analys av materialet är en kvalitativ innehållsanalys, men med drag av diskursanalys. Jag undersöker vad man väljer att behandla, men även vad man väljer att inte behandla, och hur man beskriver de företeelser som behandlas. Innehållsanalys och diskursanalys är analysmetoder som beskrivs av Bergström och Boreus i deras bok *Textens mening och makt*. Bakgrunden för innehållsanalys ligger i att kvantitativt titta på förekomsten av något i en text, men metoden förekommer även inom humaniora. Då blir definitionen av innehållsanalys bredare och syftar istället till att ”på ett systematiskt sätt beskriva textinnehåll”⁷ och man skiljer då på en kvantitativ innehållsanalys och en kvalitativ innehållsanalys. I Bergström och Boreus bok är det främst den kvantitativa innehållsanalysen som behandlas. Denna uppsats är en kvalitativ innehållsanalys, men jag använder mig dock av tabeller och att räkna antal sidor som en översikt över läromedlen. Det finns problem med en renodlad innehållsanalys eftersom man tenderar att missa det som är outtalat i texten och att man fokuserar för lite på i vilket sammanhang texten har kommit till, vilket kan påverka validiteten i resultatet.⁸ På grund av detta kommer jag inte enbart fokusera på vad som står i texterna, utan även på vad som inte står och på vilket sätt man beskriver vissa företeelser. Detta gör att denna uppsats även kommer ha vissa drag av diskursanalys. Diskursanalysen menar bland annat att verkligheten skapas av språket och att olika diskurser premierar vissa typer av handlingar och praktik.⁹ Diskursanalysen som analysverktyg syftar till att hitta ”föreställningar om” eller

---

⁶ Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2001, Skolverket 2011, s. 138

⁷ Boreus och Bergström, 2000, s. 45

⁸ Boreus och Bergström, 2000, s. 78-79

⁹ Boreus och Bergström, 2000, s. 234-236

”synen på” någonting. Det som står i läroböckerna är alltså inte en objektiv verklighet, utan det är normer och värderingar som reproduceras eller rekonstrueras inom en viss diskurs. Därför blir det viktigt att inte enbart fokusera på vad som står, utan även fundera över vilka saker som inte finns med och hur man väljer att representera de olika företeelserna. Jag gör dock inga anspråk på att göra en renodlad diskursteori rättvisa, utan denna uppsats kommer enbart ha vissa drag av diskursanalys för att komplettera den kvalitativa innehållsanalysen.

För att besvara min huvudfrågeställning har jag främst använt mig av dessa frågor när jag bearbetat mitt källmaterial:

- Vad väljer läroboksförfattarna att behandla i läroböckerna?
- Finns det något som de väljer att inte behandla?
- Hur beskriver de olika företeelser?

När jag har analyserat mitt material har jag läst igenom läroboken noggrant och haft utgångspunkt i de ovan nämnda frågorna. Jag har läst och antecknat ner det som behandlat etik och moral och sedan sammanställt det till ett resultat. Jag har sedan kopplat mitt resultat till min teoretiska ram som består av filosofen Emmanuel Levinas och sociologen Zygmunt Baumans tankar om etik och moral.

5 Material

Det som studeras i detta arbete är, som tidigare nämnts, tre läroböcker inom religionskunskapsämnet på gymnasiet. Dessa har valts ut med hjälp av två kriterier. Dels ska de vara från olika förlag för att få en spridning på läroböckerna och dels ska de vara aktuella. De böcker jag har valt är utgivna 2009 respektive 2011 och alla är uppdaterade upplagor, vilket tyder på att det är populära läromedel eftersom de har tryckts om. Dessa tre läroböcker är även aktuella då förlagen som ger ut dem har uppgett att de fortfarande säljer dessa läromedel till gymnasieskolor.¹⁰ Läroböckerna som undersöks är:

Börge Ring, *Religion och sammanhang*, 3:e uppl., Liber: 2009

Olov Jansson och Linda Karlsson, *En mosaik*, 2: uppl., Bonnier utbildning AB: 2011

---

¹⁰ Samtal med Liber förlag, Bonnier förlag AB och Natur och kultur, 2012-04-10

Lars-Göran Alm, *Religionskunskap för gymnasiet*, 3:e uppl., Natur och kultur: 2009

Ett av läromedlen är utgivet samtidigt som den nya läroplanen, gy11, men huruvida den är skriven utifrån den nya läroplanen är mer tveksamt. Nedan kommer en mer utförlig presentation av nämnda läromedel.

Att titta på tre läroböcker i en studie kan göra det svårt att dra generella slutsatser eftersom urvalet är ganska litet i förhållande till utbudet av läromedel. Dock är detta en kvalitativ analys, vilket gör att jag inte har som mål att ge en heltäckande bild av hur läromedel behandlar etik och moral. Jag vill istället ge exempel på hur några läromedel *kan* presentera ämnet och om det finns några gemensamma drag eller skillnader mellan dessa.

5.1 Börge Ring - *Religion och sammanhang*

Läroboken innehåller tolv kapitel, plus två korta avsnitt om gemensamma drag inom de abrahamitiska religionerna respektive Indiens religioner. Det som Ring benämner som världsreligioner, det vill säga judendom, kristendom, islam, hinduism och buddhism, bearbetas utifrån ett och samma mönster där man tar upp grundtankar och ursprung, vardag och högtid, riktningar och slutligen elevuppgifter. Dessutom behandlar han naturfolkens religioner, konfucianism, daoism och shintoism, new age, esoteriska rörelser och satanism och sekter. Det första kapitlet handlar dock om etik och moral och det är där som undersökningens fokus kommer att ligga. Det kapitlet är uppdelat i tre delar: ”Moraliska problem”, ”Olika former av etik” och ”Uppgifter”.

5.2 Olov Jansson och Linda Karlsson - *En mosaik*

En mosaik består av tre delar: ”Kultur och religion”, ”Religioner och livsåskådningar” samt ”Att vara människa”. I den första delen tar man i tur och ordning upp de två begreppen kultur och religion i varsitt kapitel. Sedan avslutas det med ett kapitel där man förklarar hur dessa begrepp hänger samman. I ”Religioner och livsåskådningar” tar man upp judendomen, kristendomen, islam, hinduism, buddhism, nya religiösa rörelser och sekulära livsåskådningar. Slutligen tar man upp, i delen ”Att vara människa”, etik i första kapitlet, sedan behandlas

identitet, kärlek och döden i varsitt kapitel. Alla dessa fyra kapitel kan man koppla till etik och moral, men tyngdpunkten kommer att ligga på kapitlet som heter "Etik".

5.3 Lars-Göran Alm - *Religionskunskap för gymnasiet*

Boken består av fyra olika delar: "Livets kretslopp", "Världshistoriens gud", "Människan eller gud?" och "Hur ska vi leva?". Dessa delar består i sin tur av olika kapitel. "Livets kretslopp" tar upp naturreligioner, hinduismen och buddhismen. "Världshistoriens gud" behandlar judendom, kristendom och islam. "Människan eller gud?" behandlar sekulära livsåskådningar och religionens återkomst. Det avsnitt som består av flest kapitel är "Hur ska vi leva?". Första kapitlet heter "Moral och etik" och sedan kommer sex kapitel som handlar om olika etiska och moraliska problem/frågor: kärlek och sex, barn eller inte?, liv och död, samhällets värdegrund, världen och vi samt människan och naturen.

6 Disposition

Jag kommer att börja med att redogöra för den tidigare forskning som finns inom området religionskunskap och läroboksanalyser, med särskilt fokus på religionskunskap och etik och moral. Sedan kommer jag gå igenom den teoretiska ram som mitt arbete kommer att kontinuerligt återknyta till, i både resultatdel och slutdiskussion. Därefter kommer jag att redogöra för mina resultat, vilket jag kommer att göra genom att gå igenom varje lärobok för sig och koppla resultaten till den teoretiska ramen. Avslutningsvis kommer en slutdiskussion där jag kopplar mina slutsatser till den teoretiska ramen och även för en diskussion kring resultaten.

7 Tidigare forskning

Läroboksanalyser är ett forskningsområde där det har gjorts en del studier¹¹, här förekommer exempelvis arbeten av Boel Englund och Staffan Selander. Englund har bland annat varit med

---

¹¹ Jag har tidigare undersökt läroböcker som uppsatsämne, men då på grundnivå. Då analyserade jag läroböcker i historia och religion för att se hur de behandlade den utomeuropeiska världen ur ett historiskt perspektiv. Jag har

och skrivit ett flertal rapporter åt skolverket angående läromedel, bland annat ”Vad har vi lärt oss om läromedel?” och ”Läromedlens roll i undervisningen”. I den sistnämnda undersöks grundskollärares val av och användning av läromedel i bild, samhällskunskap och engelska och syftet var att ”studera läromedlens roll och funktion i ett urval ämnen i grundskolan”.¹² Resultatet var att många lärare i alla tre ämnen tyckte att de var fria att välja vilka läromedel de ville använda och att de ansåg att deras pedagogiska grundsyn påverkade valet av läroböcker. Detta kompletteras med andra anledningar till val av böcker, exempelvis ekonomi och elevernas behov.¹³ De flesta lärare använde dessutom ett flertal läromedel, så det var oftast inte bara ett läromedel som styrde undervisningen.¹⁴

En internationell forskare som har sysslat med läromedelsforskning är norska Susanne V. Knudsen. Hon har bland annat varit en av författarna till boken *Has past passed? Textbooks and Educational Media for the 21st century*. Där har hon bidragit med ett kapitel som behandlar genus och läromedel.¹⁵ Hon menar att det finns tre huvudsakliga sätt att se på genus när man analyserar läroböcker: genus som kategori, genus som konstruktion och genus som rekonstruktion.¹⁶ Dessa sätt menar hon är viktiga för forskningen, men det är ännu bättre om man kan kombinera dem med varandra och att man då får en progression där man går från genus som kategori och konstruktion till genus som rekonstruktion.¹⁷ Hon menar att om man tar sig vidare och ser genus som rekonstruktion så får man en meta-diskussion där man drar genusforskningen ett steg längre än till att undersöka traditionella könsroller. Istället fokuserar man på queerteorier och på att genus är något symboliskt och som hela tiden rekonstrueras.¹⁸

Jag har inte hittat någon forskning som undersöker etik och moral i religionskunskapsböcker, så det verkar vara ett område där det finns en lucka i läromedelsforskningen. Däremot kom

---

även tillsammans med andra studenter gjort en läroboksanalys för att i en uppsats på grundnivå se hur heteronormativitet behandlas inom böcker i sexualkunskap.

¹² Skolverkets rapport nr. 284, ”Läromedlens roll i undervisningen”, 2006, s. 9

¹³ Skolverkets rapport nr. 284, ”Läromedlens roll i undervisningen”, 2006, s. 130

¹⁴ Skolverkets rapport nr. 284, ”Läromedlens roll i undervisningen”, 2006, s. 130

¹⁵ Knudsen, 2005, ”Dancing with and without Gender – Reflections on Gender, Textbooks and Textbook Research”, i Hornsley, Knudsen & Selander (red.), *Has past passed. Textbooks and Educational Media in the 21st century*, 2005, s. 70

¹⁶ Knudsen, 2005, s. 70

¹⁷ Knudsen, 2005, s. 85

¹⁸ Knudsen, 2005

det ut en rapport från Skolverket år 2006 som heter ”I enlighet med skolans värdegrund”. Där undersöks hur värdegrunden som läroplanerna fastslagit för skolan kommer till uttryck i läroböcker. Man vill se om det i läroböckerna finns exempel på sådant som frångår skolans värdegrund och detta ska då särskilt uppmärksammas.¹⁹ I denna rapport var bland annat Kjell Härenstam med och skrev och han är ett tongivande namn när det kommer till läromedelsforskning. Han har utöver denna rapport bland annat skrivit en bok som behandlar bilden av islam i läromedel.

2011 kom en bok som handlar om läroboksforskning som heter *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar*. Där genomförs flera läroboksanalyser ur olika perspektiv, det handlar bland annat om genus, språk, livskunskap och etnicitet.²⁰ Kapitlet om livskunskap är skrivet av Kerstin von Brömssen och det granskar läroböcker inom detta förhållandevis nya ämne vilket bland annat bearbetar frågor om självkännet, relationer och existentiella frågor.²¹ Även om inte etik uttryckligen beskrivs som en del av livskunskapsämnet så är det ofrånkomligt att det behandlar etiska och moraliska frågor. En av läroböckerna som studeras i denna studie har exempelvis kärlek och sex, mobbing, homosexualitet och incest som kapitelrubriker, vilket ofta är ämnen man diskuterar som etiska dilemman i religionsläroböckerna.²² Von Brömssen analyserar läroböckerna utifrån ett diskursteoretiskt perspektiv och hennes syfte med läroboksstudien är att se vilka diskurser och kategoriseringar som framträder, med särskilt fokus på genus, etnicitet, religion, sexualitet och nationalitet.²³ Ett resultat som von Brömssen har är att det finns mycket normativa värderingar i böckerna, bland annat när det gäller genus. Det förekommer också mycket motsägelsefullt i böckerna då de skriver en sak men gör en annan. Exempelvis beskriver den att skillnaden mellan män och kvinnor bör luckras upp, samtidigt som det är väldigt stereotypa beskrivningar av män och kvinnor.²⁴ En annan norm som förmedlas flitigt är individualism och självförverkligande.²⁵

---

¹⁹ Skolverkets rapport nr. 285, ”I enlighet med skolans värdegrund”, s. 6

²⁰ Carlsson och Von Brömssen (red.), 2011

²¹ Von Brömssen, i Carlsson och Brömssen, 2011, s. 131

²² Von Brömssen, i Carlsson och Brömssen, 2011, s. 136

²³ Von Brömssen, i Carlsson och Brömssen, 2011, s. 136

²⁴ Von Brömssen, i Carlsson och Brömssen, 2011, s. 140

²⁵ Von Brömssen, i Carlsson och Brömssen, 2011, s. 144

Jag har, som tidigare nämnts, inte hittat någon forskning som behandlar etik och moral i läromedel i religionskunskap. Det finns dock läromedelsanalyser som behandlar andra ämnen inom religionskunskapsområdet, bland annat Jonas Otterbeck som har tittat på hur islam framställs i läroböcker i religionskunskap i sin artikel "What is reasonable to demand? Islam in swedish textbooks"²⁶ från *Journal of Ethnic and Migration Studies*. I sin studie undersöker han sju läroböcker och han kommer bland annat fram till att det finns små felaktigheter i vissa texter.²⁷ Han menar också att texterna ibland är skrivna på ett sätt som kan vara förvirrande om man inte har några förkunskaper om islam.²⁸ Dessutom menar han att texterna kan vara ganska tendensiösa, exempelvis när de behandlar sharia-lagarna.²⁹

I en artikel som har publicerats i *British Journal of Religious Education* skriver Susanne Olsson om vår bild av "de andra" i religionskunskapsböcker. Hennes syfte i artikeln är att diskutera synen på de andra i läroböcker och hur vi kan tänka kring vetenskaplighet, etik och ideologi när vi analyserar eller producerar läroböcker.³⁰ Här bygger begreppet de andra på postkolonial teori och orientalism, de andra är de som inte är som vi, de som vi objektifierar. Olsson menar att förutom att jämföra läroböcker så måste vi också sätta in dem i sin politiska kontext eftersom alla böcker är en produkt av det samhälle där de ges ut. Eftersom en lärobok inte kan beskriva allt om allting sker det alltid ett bortfall och det som behandlas är det som anses vara legitimerad kunskap i samhället.³¹ Därför kommer jag i min uppsats att inte bara titta på vad som behandlas inom etik och moral utan även vad man väljer att behandla.

Olsson skriver även om representation, vilket är något som jag också kommer att titta på i min uppsats. I Olssons fall handlar det om hur exempelvis islam ska representeras i svenska läroböcker och vem som har rätt att uttala sig om hur en religion är.

Trots att läromedelsforskningen är ganska utbredd finns det alltså en lucka när det kommer till etik och moral. Denna lucka kommer inte att fyllas ut av denna uppsats, men den kan ändå ge

---

²⁶ Otterbeck, "What is reasonable to demand? Islam in swedish textbooks", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, iss. 4, 2005

²⁷ Otterbeck, 2005, s. 800

²⁸ Otterbeck, 2005, s. 801

²⁹ Otterbeck, 2005

³⁰ Olsson Susanne, *Our view on the Other: issues regarding school textbooks. British journal of religious education*, vol 32, nr 1 januari 2010, s. 41-48, 2010, s. 42

³¹ Olsson, 2010, s. 43

en liten inblick i ämnet och förhoppningsvis är det något som kommer att studeras ännu mer i framtiden.

8 Teoretisk ram

Två filosofer som har skrivit mycket om modern etik är Emmanuel Levinas och Zygmunt Bauman. Etik är av central betydelse för dessa två i deras arbete och deras tankar kring etik och moral är tongivande för modern etikforskning. Deras sätt att se på etik kommer därför att utgöra den teoretiska ram som mina resultat kommer att kopplas till.

8.1 Levinas – om ansiktet och den Andre

Filosofen Emmanuel Levinas föddes i Litauen år 1906, men flydde till väst 1923 då han började studera vid universitetet i Strasbourg. Han är en judisk filosof vars hela familj utplånades under 30- och 40-talet, vilket har påverkat hans etikfilosofi mycket. Jag kommer främst att använda mig av Peter Kemps bok om Levinas när jag talar om hans etikfilosofi. Den är en bra sammanfattning av Levinas etik, men jag kompletterar även detta med Levinas egna texter.

Levinas etik är inte bara en fundering kring på vilka grundvalar etiken ska stå eller vilken giltighet etiken har, utan han för etiken tillbaka till ett förontologiskt stadium där etiken föregår varat.³² Han menar att rent fysiskt så kommer naturligtvis varat före etiken, men om man ser ontologi som lärande om varat, alltså lärande eller kunskap om verkligheten, så blir etiken för-ontologisk. Det är genom den Andre som vi får kunskap om verkligheten, och innan det känner jag inget annat än mitt hem. Etiken föregår alltså kunskapen om verkligheten.³³ Ansiktet är människans definierande organ och vad en människa är upptäcker vi först i mötet med den andra människan.³⁴ Det är också i mötet med en annan människa som behovet av etik uppstår. Levinas talar om självet och den andre. Självet uppstår i livsnjutningen och det är för-etiskt.³⁵ Självet har ett metaforiskt hem där man måste välja om man vill släppa in andra eller om man vill stänga ute den Andre. Det är här behovet av etiken

---

³² Kemp, 1992, s. 9

³³ Kemp, 1992, s. 41

³⁴ Kemp, 1992, s. 8

³⁵ Kemp, 1992, s. 25-27

uppstår, i relationen med den andre.³⁶ Den andre är inte något som jag kan kategorisera eller göra till mitt, jag kan inte äga den andre för denne har samma rättigheter till fri vilja som jag har. Däremot kan jag på olika sätt förgöra den andre och därför blir det viktigaste budet som ansiktet uttrycker: Du får inte döda!³⁷ Förhållandet mellan självet och den andre upprättas genom språket, men det är också språket som särskiljer mig från den Andre. Självet och den Andre är absolut olika och språket upprätthåller denna separation mellan dem.³⁸ Jag har plikter mot den andra, jag ska ta ansvar för den andre och lindra dens olycka.³⁹ Levinas menar att mötet med den Andre börjar med mitt ansvar för denne, han kallar detta för ”love of ones neighbor”.⁴⁰

Levinas etikfilosofi är en fenomenologisk filosofi. Han har utvecklat Rosenzweigs etik med Husserls fenomenologiska metod och då fått fram en etik där det som är etiskt riktigt måste avgöras av de fenomen som omger oss, vi kan inte förlita oss på en religiös etik med i förväg bestämda regler. Levinas kallar detta för ”rent human etik.”⁴¹

I skolan möter vi ofta den Andre, i form av både elever och lärare, vilket gör att Levinas teori blir aktuell när det kommer till etik inom skolundervisningen. Sharon Todd uppmärksammar detta i sin bok ”Att lära av den Andre”, där hon knyter Levinas tankar om den Andre till utbildning och undervisning i social rättvisa. Hon menar att läroprocessen är en våldsam process och att relationen till en annanhet eller en skillnad är avgörande för lärandet. I pauser från våldsammheten i lärandeprocessen kan man hitta olika relationer till den andre där skillnaden gynnar lärandet och att lära av den andre. Boken går sedan igenom olika relationella former och utreder vari möjligheter till etik kan finnas.⁴²

Hon kritiserar det sokratiska lärandet som går ut på att all kunskap finns hos eleven, det gäller bara att ställa rätt frågor för att få fram den. Todd menar istället att betoningen bör ligga på en öppenhet mot den Andre och en mottaglighet för den Andre och dennes kunskap.⁴³ Hon

---

³⁶ Kemp, 1992 s. 30-32

³⁷ Kemp, 1992, s 45

³⁸ Levinas, 1961, s.195

³⁹ Levinas, 1961, s. 47

⁴⁰ Levinas, 1998, s. 103

⁴¹ Kemp, 1992, s. 10

⁴² Todd, 2008, s. 30

⁴³ Todd, 2008, s. 63

reflekterar även kring det krav på empati som pedagoger vill att elever ska utveckla och den empati som vi faktiskt kan känna för den andre eller de andra.⁴⁴ Hon menar att denna empati är något som man kan känna, men eftersom den andre alltid är något helt avskilt från självet och är en absolut skillnad så kan vi inte reducera den andre till det som vi tror att denne känner. Empati har alltså inte med etik att göra.⁴⁵

8.2 Bauman – om postmodern etik

Zygmunt Bauman är en polsk sociolog som har skrivit mycket kring modernitet och postmodernitet. Bland annat har han skrivit boken *Modernity and the holocaust* där han analyserat de strukturella aspekterna som ledde fram till förintelsen, vilken har blivit mycket uppmärksammasad.⁴⁶ Bauman undersöker i boken *Postmodern etik* det postmoderna perspektivets påverkan på etiken. Tesen som han driver är att postmoderniteten har gjort att det moderna samhället har nått ett självkritiskt stadium. De etiska teorier som tidigare varit gällande börjar framstå som en återvändsgränd, men däremot öppnas en möjlighet för en ny förståelse av moraliska problem.⁴⁷ Han anser att det nya inte ligger i att man överger de moderna moraliska frågorna, utan däremot att man angriper de moraliska frågorna på ett nytt sätt, d.v.s. man överger tanken på en tvingande normativ reglering. Detta blir en kritik mot de som menar att etiken inte behövs i ett postmodernt samhälle.⁴⁸

Bauman har gjort en övergripande förklaring på vad som har styrt etiken i förmodern, modern och postmodern tid. I förmodern tid styrdes moralen av religiös etik, och att gör det rätta var att följa normen som var den rätta vägen utifrån den heliga skriften. För att handla rätt behövde man inte göra några etiska val, det var bara att följa ”den rätta vägen”. Att däremot göra fel var ett aktivt val att gå emot normen.⁴⁹

---

⁴⁴Todd, 2008, s. 74

⁴⁵ Todd, 2008, s. 95

⁴⁶ Nationalencyklopedin, Sökord: Zygmunt Bauman, <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/zygmunt-bauman>, 2012-05-12

⁴⁷ Bauman, 1993, s. 8

⁴⁸ Bauman, 1993, s. 10

⁴⁹ Bauman, 1993, s.11

I modern tid försökte man hitta regler som var bestämda utifrån vad som var förnuftigt handlande. Man ansåg att alla individer är fria, men för att dessa ska handla korrekt så måste det finnas ett visst uns av tvång. Man försökte finna universella lagar och regler som kunde bilda en moralkodex som alla kunde följa.⁵⁰

I postmodern tid, vilket Bauman menar att vi är inne i nu, finns ingen universalism eller moralkodex. Han menar däremot att det postmoderna perspektivets etik och det moraliska tillståndet kännetecknas av sju punkter:

1. Människor är moraliskt ambivalenta, oavsett vad vi ska göra kommer det finnas (själv)utnämnda auktoriteter som ger motstridiga budskap.
2. Moraliska fenomen är i grunden icke-rationella, ej regelstyrda. Moralerna finns inuti människan.
3. Moralerna är aporetiska, alltså motsägelsefulla. Få val är entydligt goda.
4. Moral kan omöjligt göras universell.
5. Ur ”den rationella ordningens” perspektiv är moralerna irrationella.
6. Moraliskt ansvar är en utgångspunkt snarare än en produkt av samhället. Det föregår allt engagemang för den Andre.
7. Moralerna är ej relativistiska.⁵¹

Bauman hänvisar ofta till Levinas teorier om den Andre i sin bok. Han menar att omtanken om den Andre kommer före kunskapen. Kunskapen snarare pressar bort den moraliska impulsen och handlingen blir då snarare ett överlagt beslut.⁵² Han talar om ”den moraliska närhetens genuina apori”⁵³ då han menar att det inte finns någon bra lösning kring hur vi ska vara-för-den-Andre, vilket är hans begrepp för den moraliska relationen till den Andre. Vi har ett outtalat ansvar för den andre, vilket även är obegränsat. Men om det är outtalat, hur ska vi då veta vad den andre vill? Då börjar vi fundera och använda vår kunskap för att lista ut vad

---

⁵⁰ Bauman, 1993, s. 13

⁵¹ Bauman, 1993, s. 18-24

⁵² Bauman, 1993, s. 114

⁵³ Bauman, 1993, s. 116

som är bäst för den andre och då är den Andre inte längre en egen auktoritet utan min skapelse.⁵⁴ Detta stämmer överens med det Bauman menar är kännetecknande för postmodern etik, nämligen att den är aporetisk och ambivalent.

8.3 Levinas och Bauman – gemensamma drag och skillnader

Som framgått har Levinas och Bauman liknande syn på etik och moral, och Bauman använder ofta Levinas när han resonerar kring moralen. Både Levinas och Bauman poängterar att det inte finns några i förväg bestämda regler som vi måste förhålla oss till, utan Levinas har sin rent-humana etik och Bauman poängterar moralens ambivalenta natur. Bauman hänvisar även mycket till Levinas tänkande i sin bok och de båda två menar att ansvaret för den andre är grundläggande för etiken.⁵⁵ De menar båda två att moralen finns i människan som en impuls eller reflex, men när samhället går in med sina moralkodexar så kväver samhället moralen i människan.

En skillnad mellan Levinas och Bauman är att Bauman har ett mer samhälleligt perspektiv på etik och moral. Han är sociolog och Levinas är filosof. Levinas fokuserar mer på individen som står ansikte mot ansikte med den Andre. När Levinas talar om ansvaret för den Andre talar han om mötet med ett annat ansikte. Han menar att om vi inte hade lagar och regler i samhället som finns till för att skapa rättvisa så hade vårt ansvar för den Andre varit oändligt.⁵⁶

---

⁵⁴ Bauman, 1993, s. 114-116

⁵⁵ Bauman, 1993, t.ex. s. 108

⁵⁶ Levinas, 1998, s. 105

9 Analys

I detta kapitel redogörs för resultatet av läromedelsanalysen och det kopplas till den teoretiska ramen. Jag redogör för varje lärobok för sig och inleder varje läromedel med att ge en kort sammanfattning i tabellform över hur antalet sidor är uppdelade på kapitlen. Om det förekommer att boken är uppdelad i huvudrubriker eller huvuddelar så visas detta också i tabellform. Sedan redogörs för bokens kapitel som handlar om etik och moral explicit och därefter behandlas den resterande bokens kopplingar till etik och moral.

Det kan vara vanskligt att påvisa hur utrymmet i böckerna är uppdelat genom tabeller då det inte säger något om hur mycket av sidorna som utnyttjas, det kan vara bilder och annat som tar upp mycket plats. Även om bilder är av största vikt i en lärobok så är det inget jag fokuserar på i min uppsats (vilket jag har tagit upp under rubriken ”Avgränsning”). Att visa upplägget av boken i kvantitativa former som ovan kan dock ge en fingervisning om vad läroboksförfattaren har lagt mest vikt vid.

9.1 Religion och sammanhang

Tabell 1: Bokens kapitel uppdelat på antal sidor

Kapitel:	Antal sidor:
Introduktion	9
Etik och moral	17
Naturfolkens religioner	16
Bibeln	9
Judendom	31
Kristendom	57
Islam	41

Hinduism	37
Buddhism	38
Konfucianism, daoism och shintoism	10
New age	13
Esoteriska rörelser och satanism	8
Sekt- vad är det?	7

Källa: Ring, Börge, *Religion och sammanhang: religionskunskap kurs AB*, 3. uppl., Liber, Stockholm, 2009

Tabellen visar att kristendomen är det ämne som får absolut störst utrymme i läroboken. Etikkapitlet är inte bland de minsta kapitlen, men inte heller ett av de största. Alla världsreligioner får större utrymme än etik och moral-avsnittet.

9.1.1 Kapitel om etik och moral

Kapitlet om etik och moral inleds med att ”Etik och moral handlar om hur vi ska leva våra liv och vad som är rätt eller fel, gott eller ont. I alla livsåskådningar finns en etik, i religiösa som icke-religiösa.”⁵⁷ Detta kan man koppla till Baumans syn på att etik är något som absolut är aktuellt, även om man inte kan säga att det finns en etik som på något sätt är universell. Läroboken kan dock vara svår att tyda om den menar att det är en sorts etik som finns i alla livsåskådningar eller om det finns etik i alla livsåskådningar, men den kan variera. Det sistnämnda tolkar jag som mest troligt.

Sedan gör läroboken skillnad mellan vad som är moral och vad som är stil och etikett. Den gör även skillnad mellan etik och moral, där etik används som ett i förväg uppsatt tankesystem och moral är hur vi faktiskt agerar i praktiska situationer.⁵⁸ Den beskriver även att vår människosyn är betydelsefull, men att även det som vi skulle kunna kalla en omoralisk människosyn faktiskt är en sorts moral.⁵⁹ Detta kan kopplas till teorin om den andre, där det är

⁵⁷ Ring, 2009, s. 16

⁵⁸ Ring, 2009, s. 16

⁵⁹ Ring, 2009, s. 16

i mötet med andra människor som etik och moral uppstår och att moralen finns inom oss. Däremot är det inte säkert att Levinas skulle hålla med om att ett omoralisk beteende ändå är ett exempel på moral, eftersom han menar att moral handlar just om att ta ansvar för den andre och bjuda in denne. Det är grundläggande för moralen.⁶⁰

Sedan kommer ett antal moraliska problem som eleverna ska ta ställning till och de ska kunna motivera sina slutsatser. Det poängteras att det viktiga inte är vad man väljer eller hur man tar ställning, utan det viktiga är att man är medveten om hur man väljer och att olika former av etik kommer att tas upp senare i kapitlet.⁶¹ Innan dess behandlas vad en värdestege är, nämligen att rangordna vilka värden som är viktigast för en viss människa. Skillnaden mellan egenvärde och instrumentellt värde behandlas, där egenvärde är något som i sig själv har ett värde, exempelvis frihet och kärlek, medan instrumentellt värde är ett medel för att nå fram till något annat.⁶² Här hade Levinas förmodligen pekat på att alla människor har ett egenvärde och att ingen människa ska användas som ett instrument för att nå till något annat.⁶³

”För att lättare kunna förstå hur vi handlar och varför, har vi i vår västerländska tradition delat in etiskt handlande i olika former. I det praktiska livet blandar de allra flesta av oss dessa teoretiska modeller.”⁶⁴ I avsnittet som handlar om olika former av etik så behandlar boken konsekvensetik, pliktetik eller regeletik, sinnelagsetik och situationsetik. Det som beskrivs mest är konsekvensetiken som upptar en och en halv sida och pliktetiken som upptar nästan två sidor. Sinnelagsetiken beskrivs på en halv sida och situationsetiken beskrivs på knappt en halv sida. Efter att dessa teorier har behandlats kommer åtta stycken ”minns du?-frågor” som är till för att se vad man kommer ihåg från kapitlet. Av dessa handlar fyra stycken om etiska teorier, men ingen av frågorna behandlar situationsetik.⁶⁵ Alla dessa teorier strider mot vad Bauman menar kännetecknar moralen i ett postmodernt samhälle. Den teori som är mest lik Baumans teori är situationsetiken, där det är situationen som får avgöra hur man ska handla. Den kan även kopplas till Levinas etik där de omkringliggande fenomenen påverkar det

---

⁶⁰ Kemp, 1992, s. 32

⁶¹ Ring, 2009, s. 21

⁶² Ring, 2009, s. 21

⁶³ Kemp, 1992

⁶⁴ Ring, 2009, s. 22

⁶⁵ Ring, 2009, s. 27

moraliska handlandet.⁶⁶ Lärobokens situationsetik karaktäriseras av att man aldrig i förväg kan veta hur man ska handla, utan allt sker spontant utifrån vad ens moraliska intuition säger.⁶⁷ Det stämmer de överens med Bauman och Levinas då de båda menar att man inte kan ha några universella regler för hur man ska handla i olika situationer och att vi har moraliska impulser inom oss.

I boken beskrivs konsekvensetik som att varje handling ska bedömas utifrån konsekvenserna. Utilitarismen med Jeremy Bentham (1748-1832) och John Stuart Mill (1806-1873) som förespråkare för denna framställs som exempel på ett sätt att se på konsekvensetik. Även svårigheter med konsekvensetik och utilitarismen behandlas.⁶⁸

Inom pliktetiken framställs de tio budorden som exempel, men även att det kan vara att man lutar sig på en enda princip. Här presenteras den gyllene regeln och Immanuel Kants kategoriska imperativ som exempel på detta. Även svårigheter med detta behandlas.⁶⁹

Sinnelagsetiken kopplas till kristendomen och buddhismen, och där presenterar man inte några svårigheter. Däremot presenteras en svårighet när det handlar om situationsetiken nämligen att det inte alltid är lätt att spontant veta vad som är rätt eller fel i den givna situationen.⁷⁰ Detta kan man koppla till Baumans tankar om att den postmoderna etiken är ambivalent. Hur man än gör kommer det finnas någon som anser att man har gjort fel.⁷¹

9.1.2 Övriga boken

Första gången etik nämns i läroboken är i introduktionen. Där beskriver Ring vad en religion är och etik beskrivs som ett exempel på vad som ingår i en religion tillsammans med gemenskap, kult, dogmer och traditioner.⁷²

---

⁶⁶ Kemp, 1992, s. 10

⁶⁷ Ring, 2009, s. 26

⁶⁸ Ibid, s. 22-23

⁶⁹ Ibid, s. 24-25

⁷⁰ Ibid, s. 26

⁷¹ Bauman, 1993, s. 18

⁷² Ring, 2009, s. 8

Inom kapitlet som handlar om naturfolken behandlar boken tal om tabu och att om man bryter mot tabun så kommer man må dåligt psykiskt eller fysiskt. Olika stammar har olika tabun och det finns även personliga tabun som man blir tilldelad vid födseln.⁷³

Även judendomen har bitar av etik inom sig när man beskriver hur man bör leva. Man ska vara en förebild så att andra människor ser Gud och för att klara det bör man följa en mängd lagar och regler som bland annat finns i Toran. Dessa sammanfattas av budet att ”älska din nästa som du älskar dig själv”. Det finns två grupper av regler: etiska regler och praktiska regler.⁷⁴ Boken har dessutom en uppgift där eleverna får frågor kopplade till budorden där eleverna får fundera själva över exempelvis om de vill ta bort eller lägga till något.⁷⁵

Inom kristendomen talar boken om att Jesus talade om människornas förhållande till varandra. Den beskriver Jesus radikala budskap som lyder: Man måste bryta mot reglerna ibland för att kunna vara kärleksfull. Jesus ställde höga etiska krav på folket exempelvis att de skulle älska sina fiender och att inte vara vred mot sin broder för det likställs med att döda.⁷⁶ Avsikten med handlingen betonas, ingen är perfekt.⁷⁷ Detta hade kunnat kopplas till sinnelagsetiken som boken tog upp i kapitlet om etik och moral. Egenskaper som betonas inom kristendomen menar boken är kärleksläran och att vara en god medmänniska.⁷⁸

Den enda uppgift i kristendomskapitlet som kan kopplas till etik och moral är en uppgift om de sju dödssynderna, och den uppgiften liknar den om de tio budorden.⁷⁹

Inom islam beskrivs den enda oförlåtliga synden som att tro på flera gudar eller att ha avgudar.⁸⁰ Människan är god eftersom hon är skapad av gud och hon har ett socialt ansvar för andra människor.⁸¹ Den muslimska lagen Sharia beskrivs som en lag för hur samhället och människans liv ska fungera och den grundar sig på Koranen, hadither, muslimska lärda och

---

⁷³ Ring, 2009, s. 36

⁷⁴ Ring, 2009, s. 69

⁷⁵ Ring, 2009, s. 72

⁷⁶ Ring, 2009, s. 103

⁷⁷ Ring, 2009, s. 104

⁷⁸ Ring, 2009, s. 120

⁷⁹ Ring, 2009, s. 146

⁸⁰ Ring, 2009, s. 156

⁸¹ Ring, 2009, s. 157

analogibedömningar.⁸² I detta kapitel finns en uppgift där eleverna ska sammanfatta hur en muslim bör leva utifrån Koranen och fundera på vilka dygder som värderas högt i vårt samhälle och vilka man själv tycker är viktiga.⁸³

I kapitlet om hinduismen beskrivs att vi enligt hinduismen befinner oss i en kalpa, tidsålder, som kännetecknas av dålig moral och religiös och andlig fattigdom.⁸⁴ Kanske har detta att göra med det som Bauman skriver om, nämligen att många menar att det inte finns någon etik i vår postmoderna tid, vilket han motsätter sig.⁸⁵ Sedan beskrivs ahimsa-idealet som viktigt för hinduer och det följs av en fråga till eleven om vilka av Mahatma Gandhis regler denne skulle kunna tänka sig att följa.⁸⁶ Kapitlet tar även upp dharmas, vilket är plikter som en hindu har att leva efter och att dessa beror på vem man är, vilket kön och vilket kast man tillhör. Hur väl man uppfyller dessa plikter visar sig i karman som är resultatet av ens handlingar.⁸⁷ Sedan kommer en fråga om dharma kopplat till pliktetik. Eleven ska fundera på om det finns fördelar med den hinduiska pliktetiken och om det finns för- och nackdelar med att varje människa formar sina egna plikter.⁸⁸ Här kopplas alltså en etisk teori till ett synsätt inom en världsreligion.

När det gäller sikhismen behandlas endast regler om de fem K:na och regler om narkotika, alkohol och kött.⁸⁹

Inom Buddhismen beskrivs att karman är den moraliska världsordningen, varje handling skapar karma som formar livet och nästa liv. Alla handlingar får konsekvenser, bra eller dåliga.⁹⁰ Man ska leva i enlighet med den gyllene medelvägen vilket man gör om man följer de praktiska råden i den åttafaldiga vägen.⁹¹ Det finns olika regler för munkar respektive

---

⁸² Ring, 2009, s. 170

⁸³ Ring, 2009, s. 195

⁸⁴ Ring, 2009, s. 199

⁸⁵ Bauman, 1993, s. 10

⁸⁶ Ring, 2009, s. 209-211

⁸⁷ Ring, 2009, s. 221

⁸⁸ Ring, 2009, s. 231

⁸⁹ Ring, 2009, s. 233

⁹⁰ Ring, 2009, s. 240

⁹¹ Ring, 2009, s. 247

lekmän, men för alla gäller att leva kärleksfullt och med goda avsikter.⁹² I kapitlets del med uppgifter finns två stycken som handlar om etik och moral. Den ena handlar om buddhismen som en regelreligion och den andra om den gyllene regeln, huruvida den är en bra livsprincip eller inte.⁹³

Konfucianismen kopplas till plikter och dygder och Konfucius framställs som någon som höll hårt på moralen.⁹⁴ Daoismen framställs som motsatsen där man istället betonar icke-handlande framför att handla korrekt utefter en massa regler.⁹⁵ I kapitlet finns även en fråga angående regler där eleven ombeds fundera över vilka regler som finns i dennes liv, vilka fördelar regler kan ha och om det finns något alternativ till regler.⁹⁶

Inom New age talas det inte om etik och moral, eftersom att ”göra fel” inte existerar. Det handlar snarare om hur man själv ser på sina handlingar och vad man gör av sina upplevelser.⁹⁷

När det gäller kapitlet om satanism är regeln att man får göra vad man vill det som framställs som viktigast. Kapitlet avslutas med en uppgift om de satanistiska lagarna, där man ska ta ställning till vilka lagar man tycker passar in i dagens samhälle och vilka man har svårt att acceptera.⁹⁸

---

⁹² Ring, 2009, s. 255

⁹³ Ring, 2009, s. 273

⁹⁴ Ring, 2009, s. 277

⁹⁵ Ring, 2009 s. 278

⁹⁶ Ring, 2009, s. 280

⁹⁷ Ring, 2009, s. 288

⁹⁸ Ring, 2009 s. 307

9.2 En mosaik

Tabell 2: Bokens delar uppdelat på antal sidor

Del:	Antal sidor:
Kultur och religion	40
Religioner och livsåskådningar	129
Att vara människa	68

Källa: Jansson, Olov & Karlsson, Linda, *En mosaik. Religionskunskap. 1, 2. uppl.*, Bonnier utbildning AB, Stockholm, 2011

Det som får absolut störst plats i boken är delen som heter ”Religioner och livsåskådningar”. ”Att vara människa” är dock den näst största delen, men skillnaden i antal sidor är stor. Nedan visas en tabell över hur bokens kapitel är uppdelade över antalet sidor.

Tabell 3: Bokens kapitel uppdelat på antal sidor

Kapitel:	Antal sidor:
Kultur	10
Religion	18
Kultur och religion hänger ihop	8
Judendom	18
Kristendom	26
Islam	20
Hinduism	18
Buddhism	16
Nya religiösa rörelser	10
Sekulära livsåskådningar	6
Etik	22
Identitet	12
Kärlek	18
Döden	12

Källa: Jansson, Olov & Karlsson, Linda, *En mosaik. Religionskunskap. 1, 2. uppl.*, Bonnier utbildning AB, Stockholm, 2011

Vi kan här se att kapitlet om etik är det näst största kapitlet i boken, endast kristendomen får större utrymme.

9.2.1 Kapitel om etik och moral

”Livet rymmer både glädje och sorg. I människans villkor ingår att förhålla sig till allt, från små vardagligheter till de stora existentiella frågorna: vad är ett gott liv, vem är jag, vad är kärlek och vad innebär döden?”⁹⁹ Så inleds delen om att vara människa, en introduktion som behandlar frågor kopplade till de fyra olika kapitel som ska tas upp. Det första kapitlet handlar om etik.

Kapitlet inleds med att begreppen etik och moral definieras som synonymer i vardagligt tal, men att i teoretiska studier används oftast begreppet etik som moralens teori. Man betonar att det kan vara svårt att veta hur man ska handla i olika situationer, men att empati är viktigt. Man måste kunna sätta sig in i andra människors situationer för att kunna göra bra moraliska val.¹⁰⁰ Att kunna sätta sig in i en annan människas situation är för Levinas helt ovidkommande, då den andre alltid är totalt skild från mig och är alltid något helt annat än jag själv. Mitt ansvar för den andre är inte beroende av empati, det är ett ansvar som är ofrånkomligt och ovillkorligt.¹⁰¹ Även Todd tar upp empati som något som skolan trycker hårt på när det kommer till etik.¹⁰² Hon menar att med en stor betoning på empati, att känna med den Andre, blir det snarare att jag lägger mina egna egenskaper på den Andre, istället för att lyssna till vad denne faktiskt säger.¹⁰³

Läroboken diskuterar sedan begreppen etisk realism och etisk relativism som två olika ståndpunkter när det gäller vad etiken har för grund. Etisk realism kopplas till att man har vissa värden som alltid gäller överallt och i alla tider och att man anser att förmågan till etik är något medfött. Motsatsen blir etisk relativism där betoningen ligger på att skapa sina egna värden och att alla principer måste omprövas och att vad som är rätt och fel kan skilja sig från

---

⁹⁹ Jansson och Karlsson, 2011, s. 185

¹⁰⁰ Jansson och Karlsson, 2011, s. 187

¹⁰¹ Kemp, 1992, s. 66

¹⁰² Todd, 2008, s. 71

¹⁰³ Todd, 2008, s. 94-95

tid till tid och från plats till plats. Boken presenterar även kritik mot dessa synsätt.¹⁰⁴ Bauman tar upp detta i sin bok och menar att den etiska realismen är något som har ogiltigförklarats i det som han kallar postmodernismen. Även om han inte menar att relativism heller är giltig så menar han i alla fall att inga lagar är universella.¹⁰⁵ Däremot menar Levinas att etiken inte är möjlig att ompröva, åtminstone inte när det gäller omtanken om och ansvaret för den andre.¹⁰⁶

Efter denna inledning kommer sedan ett stycke om etiska teorier. Konsekvensetik upptar knappt en sida, pliktetiken likaså och dygdetiken upptar knappt en halv sida. Inom konsekvensetiken behandlas utilitarismen, men däremot behandlas inte det kategoriska imperativet som exempel inom pliktetiken. Här har man valt att presentera dygdetik istället för sinnelagsetik och situationsetik.¹⁰⁷ En ruta på en tredjedels sida beskriver feministisk etik som något som antingen ses som en egen etisk teori eller något som utvecklats inom befintliga etiska teorier.¹⁰⁸

Sedan kommer ett avsnitt om etik i religioner och livsåskådningar. Här inleder man med att diskutera huruvida man kan hitta några liknande etiska ståndpunkter mellan religioner eller om man ens kan hitta en enhetlig etik inom en religion. Svaret blir både ja och nej, det finns liknande gemensamma grundtankar, men även inom en och samma religion kan man se olika saker som olika viktiga.¹⁰⁹ Den gyllene regeln beskrivs sedan som ett exempel på något som finns i de flesta religioner, här beskrivs även Kants kategoriska imperativ som exempel på den gyllene regeln.¹¹⁰

Sedan följer genomgångar av etik inom först judendom, kristendom och islam, sedan hinduism och buddhism och slutligen humanistisk etik. Inom de abrahamitiska religionerna beskrivs det som gemensamt att alla människor är värdefulla och att vi har ett ansvar för att behandla alla kärleksfullt och ha omsorg om de svaga.¹¹¹ Inom hinduismen och buddhismen betonas att allt levande är värdefullt, även djur och växter och man har icke-våldsbudskapet

---

¹⁰⁴ Jansson och Karlsson, 2011, s. 188

¹⁰⁵ Bauman, 1993, t.ex. s. 54

¹⁰⁶ Kemp, 1992, s. 66

¹⁰⁷ Jansson och Karlsson, 2011, s. 189-192

¹⁰⁸ Jansson och Karlsson, 2011, s. 191

¹⁰⁹ Jansson och Karlsson, 2011, s. 192

¹¹⁰ Jansson och Karlsson, 2011, s. 192-193

¹¹¹ Jansson och Karlsson, 2011, s. 194

som livshållning. Buddhas etik blir en sorts sinnelagsetik där avsikten med en människas handlingar är det viktiga.¹¹² Den humanistiska etiken menar att människan har en särställning och att hon därför förväntas handla moraliskt. FN:s deklaration om mänskliga rättigheter kopplas till humanistisk etik.¹¹³

Efter denna genomgång kommer ett avsnitt om etik i samhället. Där skiljer man juridiska lagar från våra etiska ideal och principer. Även om lagarna förväntas spegla människornas moral så finns det mycket som hamnar utanför och även mycket som vi har olika åsikter kring.¹¹⁴ Arbetsliv och skola beskrivs som områden där etiska koder har utvecklats och verksamheten har en gemensam värdegrund. Lagen om tystnadsplikt är ett exempel.¹¹⁵ En hel sida ägnas sedan åt mobbning.¹¹⁶

Det sista avsnittet heter ”Människolivets okränkbarhet och den svenska lagstiftningen”. Där kopplar man etiska frågor om dödsstraff, abort och dödshjälp till olika argument och även till svensk lagstiftning.

9.2.2 Övriga boken

I kapitlet som behandlar kultur kontra religion är en av definitionerna på kultur de normer, skrivna och oskrivna regler som vi förväntar oss att folk ska leva efter.¹¹⁷ Kristna värderingar är exempel på vad som påverkat den västerländska kulturen.¹¹⁸ Detta stämmer överens med Baumans syn på att man har försökt föra in moralkodexar genom exempelvis religion för att så en enhetlig och universell moral.¹¹⁹

I kapitlet om judendomen behandlas att människan har en fri vilja och en förmåga att välja mellan att göra ont och att göra gott. Läran som människorna ska följa finns i Toran.¹²⁰ Boken behandlar även matreglerna som diskuteras och beskrivs och man tar även upp olika synsätt

---

¹¹² Jansson och Karlsson, 2011, s. 195

¹¹³ Jansson och Karlsson, 2011, s. 195

¹¹⁴ Jansson och Karlsson, 2011, s. 195-196

¹¹⁵ Jansson och Karlsson, 2011, s. 196-197

¹¹⁶ Jansson och Karlsson, 2011, s. 198

¹¹⁷ Jansson och Karlsson, 2011, s. 12

¹¹⁸ Jansson och Karlsson, 2011, s. 15

¹¹⁹ Bauman, 1993, s. 13

¹²⁰ Jansson och Karlsson, 2011, s. 58

på varför matregler behövs.¹²¹

Även inom kristendomen beskrivs människans fria vilja och förmågan som hon har att välja mellan ont och gott med hjälp av sitt förnuft. Människor är dock inte felfria för arvsynden gör att människan är försvagad.¹²² Människan ska vara ansvarsfull och leva efter kärleksbudskapet.¹²³

I kapitlet om islam talar man om Koranen som den bok där uppmaning och vägledning till ett gott liv finns beskrivet.¹²⁴ I Sunnan finns det beskrivet hur profeten levde och med den kan man ta hjälp för hur man bör handla själv idag.¹²⁵ Sharialagen beskrivs som lagar som bygger på Koranen och Sunna och som delvis används som statslagstiftning i vissa länder och matregler nämns som ett exempel på lagar som finns i Koranen och Sunna.¹²⁶

Inom hinduismen beskrivs tolerans mot mångfald som ett av dess viktigaste kännetecken.¹²⁷ Även här behandlas att det finns olika samhällsplikter, dharmas, och att dessa varierar mellan olika grupper människor.¹²⁸ Karma behandlas även i samband med att man talar om plikter, som ett resultat av ens handlingar. Att utföra sina plikter rätt och handla rätt är en av vägarna till frälsning.¹²⁹

I introduktionen till kapitlet om buddhismen beskrivs att det är viktigt att inrikta sig på rätta handlingar och rätta tankar. Icke-våld och fred är också något som presenteras redan här.¹³⁰ Inom buddhismen framhålls avsikten med en handling, som viktigare än handlingen i sig.¹³¹ Men man har också några regler som man bör följa som i första hand handlar om att

---

¹²¹ Jansson och Karlsson, 2011, s. 64

¹²² Jansson och Karlsson, 2011, s. 82

¹²³ Jansson och Karlsson, 2011, s. 91

¹²⁴ Jansson och Karlsson, 2011, s. 109

¹²⁵ Jansson och Karlsson, 2011, s. 110

¹²⁶ Jansson och Karlsson, 2011, s. 112-113

¹²⁷ Jansson och Karlsson, 2011, s. 127

¹²⁸ Jansson och Karlsson, 2011, s. 130

¹²⁹ Jansson och Karlsson, 2011, s. 132

¹³⁰ Jansson och Karlsson, 2011, s. 147

¹³¹ Jansson och Karlsson, 2011, s. 153

leva ansvarsfullt, ha respekt för naturen och ta ansvar för sina medmänniskor.¹³²

I avsnittet om sekulära livsåskådningar så beskrivs humanismen som något som har vissa grundregler, exempelvis alla människors lika värde och yttrandefrihet, och dessa är universella. Det är dock inte Gud som stiftar dessa lagar, utan det är människan som avgör vad som är gott och ont.¹³³ Detta går emot Baumans postmoderna etik där moralkodexar med universella lagar inte har någon plats.¹³⁴

I avsnittet Att vara människa behandlar de sista tre kapitlen ämnena identitet, kärlek och döden. Här beskrivs inte etik direkt, men dessa ämnen gränsar till etiska tankar och funderingar många gånger. Exempelvis kan identiteten vara beroende av ens religion och livsåskådning och i den ingår tankar om vad som är rätt och fel. I kapitlet om kärlek behandlas sexualitet inom religionerna,¹³⁵ vilket ibland kan grunda sig på tankar om vad som är etiskt och moraliskt riktigt.

9.3 Religionskunskap för gymnasiet

Tabell 4- Antal sidor per huvuddel av boken

Bokens huvuddelar:	Antal sidor:
Livets kretslopp	33
Världshistoriens gud	49
Människa eller gud?	29
Hur ska vi leva?	61

Källa: Alm, Lars-Göran, *Religionskunskap för gymnasiet. Kurs A*, 3. rev. uppl., Natur och kultur, Stockholm, 2009

¹³² Jansson och Karlsson, 2011, s. 157

¹³³ Jansson och Karlsson, 2011, s. 178

¹³⁴ Bauman, 1993, s. 43

¹³⁵ Jansson och Karlsson, 2011, s. 231-236

Som tabellen tydligt visar har delen ”Hur ska vi leva?” större utrymme än de andra ämnesområdena, vilket gör att etik och moral får en stor plats i denna lärobok. Nästa tabell kommer att visa på hur mycket utrymme varje kapitel i boken har.

Tabell 5 – Antal sidor per kapitel

Kapitel:	Antal sidor:
Naturreligioner	7
Hinduismen	11
Buddhismen	10
Judendomen	9
Kristendomen	17
Islam	14
Sekulära livsåskådningar	8
Religionens återkomst	16
Moral och etik	11
Kärlek och sex	10
Barn eller inte?	6
Liv och död	4
Samhällets värdegrund	6
Världen och vi	6
Människan och naturen	4

Källa: Alm, Lars-Göran, *Religionskunskap för gymnasiet. Kurs A*, 3. rev. uppl., Natur och kultur, Stockholm, 2009

Kapitlet om etik och moral är inte ett av de största, men det är inte heller ett av de minsta. Störst utrymme får kristendom, religionens återkomst och islam.

9.3.1 Kapitel om etik och moral

Kapitlet som handlar om etik och moral inleds med ett moraliskt dilemma angående om det var rätt att med bil hjälpa en gammal tant hem från affären när det är halt och kallt om sen bilen blir påkörd och tanten dör. Sedan resonerar författaren kring möjliga motargument till påståendet om det verkligen är rätt att handla så gamla tanter dör, även om det inte var avsikten. Sedan görs skillnad mellan en vanlig vardaglig valsituation, liknande den när vi väljer vilken morgontidning vi ska köpa, och en moralisk valsituation som boken menar har två kännetecken: att det är viktigt för fler personer än bara den som väljer och att det har med våra värderingar att göra, vad som är rätt och vad som är fel.¹³⁶

Efter denna inledning introduceras begreppet etik som moralens teori, något som vi använder oss av för att motivera våra moraliska val. Boken beskriver även att en handling är en process som kan delas upp i tre moment: avsikten, aktiviteten och resultatet. Svaret på om man tycker att en handling är rätt eller fel menar författaren ligger i vilket av dessa moment som är viktigast.¹³⁷

Därefter beskriver boken tre olika sorters etik: sinnelagsetik, regeletik och konsekvensetik. Av dessa tre får sinnelagsetiken minst utrymme med en fjärdedels sida, konsekvensetiken näst mest utrymme med en halv sida och regeletiken mest utrymme med en sida. Regeletiken kopplas till religiösa moralregler och till Immanuel Kants kategoriska imperativ.¹³⁸ Han kopplar dessa tre etiska teorier till handlingens moment som han tagit upp tidigare. Till skillnad från i Religion och sammanhang behandlas inte situationsetik, och inte heller framställs utilitarismen som exempel på konsekvensetik.

Sedan går författaren igenom problem som finns med dessa tre etiska teorier. Sinnelagsetikens problem behandlas på en fjärdedels sida, regeletikens problem på en sida och

---

¹³⁶ Alm, 2009, s. 128-130

¹³⁷ Alm, 2009, s. 130-131

¹³⁸ Alm, 2009, s. 132-133

konsekvensetikens problem på en halv sida. Även här får regeletiken mest utrymme, fast här är det de negativa sakerna som behandlas.¹³⁹

”Vad är gott?” är nästa rubrik och här behandlas svårigheten med att avgöra vad som är gott inom sinnelagsetiken och vad som är bättre följer inom konsekvensetiken. Här introduceras bland annat lycka som det som gör en handling god, men utilitarism som begrepp introduceras inte. Skillnad mellan att något kan vara gott i sig eller gott som medel att nå något annat behandlas också, men inte begreppen egenvärde eller instrumentellt värde. Att resonera kring svårigheterna med att avgöra vad som är gott ligger nära Baumans tankar om att etiken är ambivalent, man kan aldrig få någon garanti för att man har handlat rätt.¹⁴⁰

Kapitlet avslutas med ett konstaterande om att en lärobok aldrig kan ge svar på vad som är rätt eller fel, därför kommer de följande sex kapitlen behandla olika moralsituationer som läsaren kan ta ställning till. Varje kapitel ger en introduktion till det moraliska dilemmat, sedan en genomgång av hur anhängare av olika livsåskådningar skulle resonera och sedan avslutas det med diskussionsfrågor.¹⁴¹

När det gäller dessa kapitel ligger mycket fokus på elevernas tankar eller diskussion kring moralsituationerna, vilket gör att dessa är svårstuderade. Frågorna som ställs till eleverna kopplas ofta samman med etiska teorier. Exempelvis i kapitlet Kärlek och sex så ställs frågan vilka konsekvensetiska eller sinnelagsetiska argument man kan komma på för eller emot sex utanför äktenskapet.¹⁴²

9.3.2 Övriga boken

I kapitlet som heter ”Varför studera livsåskådningar?” presenteras existentiella frågor som ett exempel på behovet av livsåskådningar. Även tankar om hur vi bör handla, det vill säga etik, beskrivs som exempel på detsamma. Författaren menar att tankar om moral och etik är en viktig del i varje människas livsåskådning och att alla människor har en livsåskådning¹⁴³, vilket kan kopplas till Levinas syn på att etiken är förontologisk. Etiken ligger i oss som en

---

¹³⁹ Alm, 2009, s. 135-136

¹⁴⁰ Bauman, 1993, s. 18

¹⁴¹ Alm, 2009, s. 139

¹⁴² Alm, 2009, s. 143

¹⁴³ Alm, 2009, s. 7

reflex, men blir inte aktuell förrän i kontakt med den andre.¹⁴⁴ Läroboken menar även att moralen och etiken är livsåskådningens praktiska sida.¹⁴⁵

I kapitlet om naturreligioner talas om en sorts karma där onda människor kommer till ett hemskt ställe liknande de abrahamitiska religionernas helvete, medan de goda människorna kommer att få återfödas. Det grundar sig i ordspråket om att trasiga krukor aldrig kan göras hela och därför heter straffplatsen ”krukskärvornas himmel”.¹⁴⁶

Inom hinduismen beskrivs att människans plikter är viktiga för många hinduer och att det framhålls i hinduiska skrifter, framför allt Bhagavadgita. Karma beskrivs som något viktigt, men för att veta vad som är rätt och orätt ska man se till sin dharma (plikt).¹⁴⁷ Det finns även gemensamma regler som gäller för alla, där är ahimsa-idealet en av de viktigaste.¹⁴⁸ Detta kopplas dock inte till pliktetiken som det gjorde i en annan av läroböckerna.

När det gäller buddhismen behandlas den åttafaldiga vägen och beskrivs som ”regler buddhisten måste rätta sig efter för att bli av med begäret och slippa lidandet”.¹⁴⁹ Våra handlingar påverkar sedan det liv som uppstår som en konsekvens på att jag dör, det vill säga karma.¹⁵⁰ Det finns också moralregler som alla buddhister bör följa.¹⁵¹

Inom judendomen beskrivs de tio budorden som kärnan i den judiska lagen. De betraktas av både kristna och judar som en sammanfattning av de krav som gud har på människan.¹⁵² Regler kring sabbat och matregler är några av de regler som vissa judar följer utöver tio guds bud.¹⁵³

---

¹⁴⁴ Kemp, 1992, s. 9

¹⁴⁵ Alm, 2009, s. 7.

¹⁴⁶ Alm, 2009, s. 18

¹⁴⁷ Alm, 2009, s. 30

¹⁴⁸ Alm, 2009, s. 31

¹⁴⁹ Alm, 2009, s. 37

¹⁵⁰ Alm, 2009, s. 38

¹⁵¹ Alm, 2009, s. 39

¹⁵² Alm, 2009, s. 54

¹⁵³ Alm, 2009, s. 62

I kapitlet om kristendomen talas det inte mycket om etik, men man nämner bergspredikan och att gamla testamentets lagar skärps i och med Jesus. Kärleken blir ett rättesnöre i Jesus etik.¹⁵⁴

Inom islam beskrivs att regler i Koranen talar om hur människan ska leva sitt liv. Man har även Muhammeds sunna där det beskrivs hur Muhammed levde, för de som vill leva efter hans föredöme. På Koranen och Sunna grundar sig den islamska lagen som kallas Sharia.¹⁵⁵

I bokens avsnitt om humanismen beskrivs att människan har ett egenvärde, och då blir det moraliskt rätt att bidra till att hjälpa andra människor till lycka och välfärd och orätt är att kränka människor och begränsa deras livsmöjligheter.¹⁵⁶ Detta liknar Levinas synsätt ganska mycket. Man bör bjuda in den andre och ha omsorg om den andre utan att önska något tillbaka.¹⁵⁷ I samband med humanismen behandlas även FN:s mänskliga rättigheter som en moralisk måttstock. Baumans tankar om att man i modern tid har försökt hitta andra moralkodexar än religionen som ska vara universella och gälla alla människor stämmer bra överens med detta.¹⁵⁸

”Människan är helt fri, säger existentialisterna. Det är denna frihet som skiljer henne från allt annat som finns.”¹⁵⁹ I avsnittet om existensialismen kan man koppla det som står till Levinas tankar om att det som gör att etiken uppstår är att vi inte kan se på den andra som ett ting eller göra den andre till vår ägodel, eftersom den andre har samma fria vilja och rättigheter som vi själva.¹⁶⁰ I läroboken beskrivs att människans frihet gör att hon själv kan bestämma hur hon vill leva sitt liv.¹⁶¹

Inom ekologismen beskrivs att människans egenvärde inte får trampa på andra levande varelsers rättigheter. Människan kan ta ett moraliskt ansvar och naturen ska också tas ansvar

---

¹⁵⁴ Alm, 2009, s. 65

¹⁵⁵ Alm, 2009, s. 84-85

¹⁵⁶ Alm, 2009, s. 99

¹⁵⁷ Levinas, 1998, s. 103-104

¹⁵⁸ Bauman, 1993, s.13

¹⁵⁹ Alm, 2009, s. 101

¹⁶⁰ Kemp, 1992, s.45

¹⁶¹ Alm, 2009, s. 101

för.¹⁶² Detta skulle, med Levinas etik, innebära att den Andre även kan vara ett djur som kräver moraliskt ansvar av oss. Om detta är något Levinas hade ställt upp på förblir osagt.

I kapitlet om nyandlighet säger boken att nya religiösa rörelser brukar ha en fastställd lära, med att new age däremot inte har det.¹⁶³

Slutligen behandlas i kapitlet ”Religion i politiken” att det inte finns några neutrala lagar, för alla lagar som stiftas är beroende av människors livsåskådningar.¹⁶⁴ Här kan man tydligt se Baumans tankegångar om att universalism inom etiken inte existerar, men att människor försöker att hitta gemensamma tankegångar som man menar ska kunna följas av alla.¹⁶⁵

---

¹⁶² Alm, 2009, s. 105

¹⁶³ Alm, 2009, s. 115

¹⁶⁴ Alm, 2009, s. 119

¹⁶⁵ Bauman, 1993, s. 13

10 Slutdiskussion

Vid undersökningar av läromedel i religionskunskap för gymnasiet blir det tydligt att samma tendenser som skolinspektionen såg i undervisningen, nämligen att etik och moral ofta blir något som avskiljs från undervisning om livsåskådningar och religioner¹⁶⁶, finns även i läroböckerna inom ämnet. Det är sällan som man kopplar de etiska teorierna som man har behandlat i etik-kapitlet till världsreligionernas etik och där anser jag att man går miste om ett bra lärandetillfälle och en viktig tematik inom ämnet. Det är endast i *En mosaik* som man behandlar världsreligionernas etik i samband med att man läser om etik och moral¹⁶⁷, men även där väljer man att inte koppla etiska teorier till religionerna i övriga boken. Det finns mycket som man skulle kunna dra nytta av för att ge exempel på när de etiska teorierna används och exempelvis knyta pliktetik till de tio budorden, buddhismens regler och hinduismens dharmas. Sinnelagsetiken skulle kunna kopplas till bergspredikan och konsekvensetiken till begreppet karma. Detta anser jag skulle vara en god repetition för eleverna, då de i så fall inte bara läser etik och moral vid ett tillfälle utan det genomsyrar hela undervisningen. Den etik och moral som beskrivs i de övriga delarna av läroböckerna handlar mest om hur en religiös grupp gemensamma moralregler ser ut och ofta framstår det som att alla som tillhör samma religion eller livsåskådning tänker och tycker likadant.

Det blir också tydligt att Sharon Todds resonemang om att empati är något som värdesätts högt av skolväsendet kan vara giltigt. Detta är något som framhålls av *En mosaik* och att känna-med en människa blir då viktigare än att vara-för en människa enligt Todd¹⁶⁸. Levinas och Baumans tankar om att moralen finns inuti människan och att det inte finns några moralkodexar som kan gälla för alla och i alla tider är något som läroböckerna snuddar vid ibland, exempelvis när man nämner etisk relativism¹⁶⁹. Genom att gå igenom olika sätt att se på etik och moral blir det ju tydligt att det inte finns något överhängande ”rätt” sätt. Dock väljer man ändå att stanna vid att ta upp pliktetik, sinnelagsetik, konsekvensetik och ibland situationsetik eller dygdetik istället för att gå vidare och titta på vad som är tongivande inom forskningsområdet etik idag, där Levinas är en viktig filosof och Bauman en viktig sociolog.

---

¹⁶⁶ Skolinspektionen, Rapport nr 2012:3, s. 12

¹⁶⁷ Jansson och Karlsson, 2011, s. 194-195

¹⁶⁸ Todd, 2008, s. 94

¹⁶⁹ Jansson och Carlsson, 2011

Situationsetiken, som ändå är det som skulle kunna kopplas lite till Levinas och Baumans syn på etik behandlas endast i en av läroböckerna.¹⁷⁰

När man tittar på läroböckerna så stämmer mitt resultat inte riktigt överens med skolinspektionens resultat om att etikundervisningen skulle bygga mycket på etiska dilemman där eleverna själva får fundera och ta ställning och inte så mycket på teoretisk förankring.¹⁷¹ I alla läroböcker i denna studie har funnits kapitel om etiska teorier, även om de praktiska och konkreta moralfrågorna också diskuteras och ibland får det stort utrymme. När det gäller läroböckerna handlar det mycket om var läraren lägger fokus i undervisningen, på etiska teorier eller på etiska dilemman. De etiska teorier som får störst utrymme i dessa böcker är pliktetiken och konsekvensetiken och pliktetiken får av dessa två oftast lite större utrymme. Men då ska även konstateras att när man talar om motargument till dessa teorier så får pliktetiken ofta stort utrymme även där. Kanske är det så att pliktetiken, som går ut på att man har i förväg bestämda regler som man bör följa, är den etik som ligger nära till hands i dagens samhälle. Bauman menar att både förmoderniteten och moderniteten har kännetecknats av att man vill ha regler och moralkodexar som alla kan följa, antingen i religionens namn eller i förnuftets och upplysningens namn.¹⁷² Därför kanske detta är ett perspektiv som är lätt för eleverna att ta till sig och ett perspektiv som fortfarande är vanligt förekommande.

Eftersom jag inte har hittat någon tidigare forskning inom etik och moral kan jag inte jämföra mina resultat med andra studier på området. Det som man dock kan säga är att mitt resultat, precis som exempelvis Otterbecks studie, visar på att det finns vissa brister i läroböckerna. De tar upp etikteorier som de nuvarande etikforskarna har förkastat och gått vidare från och byggt vidare på. Susanne Olsson menar att alla läroböcker är skrivna inom ett visst sammanhang och att de är påverkade av det samhälle som de är skrivna inom.¹⁷³ Om det nu är som Zygmunt Bauman menar, att samhället är i förändring när det kommer till etik och moral, då borde läroböckerna influeras av detta. Kanske är det så att den postmodernitet som Bauman menar kännetecknar vår tid inte har blivit en del av den svenska skolans diskurs - ännu. Både Baumans och Levinas etik innehåller en kritik mot det moderna samhället som de tycker

---

¹⁷⁰ Ring, 2009, s. 36

¹⁷¹ Skolinspektionen, Rapport nr 2012:3, s. 12

¹⁷² Bauman, 1993, s. 13

¹⁷³ Olsson, 2010, s. 43

snarare undertrycker och marginaliserar moralen i den enskilda människan än främjar den moraliska impulsen. Eftersom skolan är en del av det moderna samhället kanske det är därför som Levinas och Baumans synsätt inte har fått genomslag, åtminstone inte än.

I dagens skola där demokrati och individualism är något som ska genomsyra undervisningen blir det också en skola där många synsätt och värderingar frodas. Därför kan Levinas och Baumans etik vara viktig för att man ska kunna möta varandra i skolan på ett sätt där man bjuder in varandra istället för att stöta bort den Andre. I skolans värld finns många av den Andre och det är en radikal moralfilosofi som Levinas bjuder på, men i en verksamhet som ska genomsyras av tolerans, demokrati och ansvarstagande¹⁷⁴ så blir detta radikala synsätt en möjlighet till att mötas.

---

¹⁷⁴ Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011, Skolverket 2011, s. 5, www.skolverket.se, 2012-05-11

Litteratur- och källförteckning

Källor

Alm, Lars-Göran, *Religionskunskap för gymnasiet. Kurs A*, 3. rev. uppl., Natur och kultur, Stockholm, 2009

Jansson, Olov & Karlsson, Linda, *En mosaik. Religionskunskap. 1*, 2. uppl., Bonnier utbildning AB, Stockholm, 2011

Ring, Börge, *Religion och sammanhang: religionskunskap kurs AB*, 3. uppl., Liber, Stockholm, 2009

Litteratur

Bauman, Zygmunt, *Postmodern etik*, Daidalos, Göteborg, 1996

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Studentlitteratur, Lund, 2000

Carlsson, Marie & Brömssen, Kerstin von (red.), *Kritisk läsning av pedagogiska texter: genus, etnicitet och andra kategoriseringar*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011

Hornsley, Mike, Knudsen, Susanne V. & Selander, Staffan (red.), *"Has past passed?" Textbooks and educational media for the 21st century*, Stockholm Institute of Education Press, Stockholm, 2005

Kemp, Peter, *Lévinas: en introduktion*, Daidalos, Göteborg, 1992

Lévinas, Emmanuel, *Totality and Infinity: an Essay on Exteriority*, Kluwer Academic, Dordrecht, 1969

Levinas, Emmanuel, *Entre nous: on thinking-of-the-other*, Columbia University Press, New York, 1998

Olsson Susanne, "Our view on the Other: issues regarding school textbooks". *British journal of religious education*, vol 32, nr 1 januari 2010, s. 41-48, 2010

Otterbeck, Jonas, "What is reasonable to demand? Islam in Swedish textbooks", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, iss. 4, 2005

Skolverkets rapport nr. 284, "Läromedlens roll i undervisningen", 2006

Skolverkets rapport nr. 285, "I enlighet med skolans värdegrund", 2006

Skolinspektionen, Rapport 3, "Mer än vad du kan tro", 2012

Todd, Sharon, *Att lära av den andre: Levinas, psykoanalys och etiska möjligheter i undervisning och utbildning*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2008

Elektroniska källor

Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011, Skolverket 2011, www.skolverket.se, 2012-05-11

Nationalencyklopedin, Sökord: Zygmunt Bauman, <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/zygmunt-bauman>, 2012-05-12